

ИЖТИМОЙ-ИҚТІСОДИЙ ИСЛОХОТЛАР ШАРОИТИДА ИСЛОМ МОЛИЯСИ ТАМОЙИЛЛАРИНІ ЖОРІЙ ЭТИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Астанакулов Олим Ташимирович

DSc, проф., Ўзбекистон халқаро ислом академияси
“Ислом иқтисодиёти ва молияси” кафедрасы мудири
Тошкент, Ўзбекистон. E-mail: astanakulov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0536-1214

Ахмадалиева Зулфизар Хикматилло қызы

Ўзбекистон халқаро ислом академияси, магистранти
Тошкент, Ўзбекистон. E-mail: ahmadaliyeva22@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3137-9933

OPPORTUNITIES TO IMPLEMENT THE PRINCIPLES OF ISLAMIC FINANCE IN THE CONTEXT OF SOCIO-ECONOMIC REFORMS

Olim Astanakulov

DSc., Professor, International Islamic Academy of Uzbekistan
Head of “Islamic Economics and Finance” Department
Tashkent, Uzbekistan. Email: astanakulov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0536-1214

Akhmadalieva Zulfizar

Master student, International Islamic Academy of Uzbekistan
Tashkent, Uzbekistan. Email: ahmadaliyeva22@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3137-9933

JEL Classification: B19, E59, P45

Аннотация. Мазкур мақолада ислом молиясинг таркибий түзилмаси, унинг ҳуқуқий асослари, ривожланиши ва амалдаги ҳолати таҳлили ҳамда ислом иқтисодий моделининг асослари ва анъанавий иқтисодий моделдан фарқлы жиһатлари каби масалалар ёритилган.

Ислом молия тизимидағи ислом банкшунослигига қызықшы бутун дунё бүйлаб тобора ортиб бориши ва бу тизим нафақат мусулмон мамлакатларини, балки дунёning бошқа мамлакатларида ҳам кенг фаолият олиб бораётгани барчага маълум. Шунингдек, ислом молия тизими, бу яхлит тизим

бўлиб ундаги барча молиявий фаолият ислом ҳуқуқи доирасида амалга оширилиши ҳамда бу тизимда энг асосий эътибор хатарлар ҳам, фойда ҳам бизнес лойиҳа иштирокчилари ўртасида адолатли равишда тақсимланишига қаратилган.

Иқтисодиётда пул маблағларининг айлананишини таъминлашга, иқтисодий фаолликни кучайтиришига ва катта миқдордаги пул маблағларининг муайян кичик гуруҳлар қўлида жамланишини олдини олишига ёрдам беради. Ислом молиявий хизматларини қўрсатишда муносабат

бевосита реал иқтисодий активларга йўналтирилади, тарафлар ўртасида фойда ва зарарни бўлишиши ёки савдо амалиётлари асосида аниқ иқтисодий натижага боғланиши ёритилган. Ислом молиявий хизматларида молиялаштирувчи ва молия маблагларини қабул қилувчи лойиҳа муваффақияти ва самарадорлигига тенг ҳуқуқли ва биргаликда манфаатдор ҳамкорларга айланади. Бу борадаги ҳаракатлар Ўзбекистонда ҳам кенг кўламда олиб борилмоқда. Сўнгги ишларда ислом молиясига доир турли фармон ва қарорлар қабул қилинаётганлиги ҳамда қонунчилик устидаги амалга оширилаётган ишлар, Ислом тараққиёт банки ва унинг гуруҳи таркибига кирувчи ташкилотлар билан ҳамкорликда олиб борилаётган лойиҳалар, ислом молияси бўйича ўтказилиб келинаётган бир қанча тренинглар, нашр этилаётган адабиётларни бунинг амалий тасдиғи сифатида кўрсатиш мумкин. Жумладан, ислом молияси асослари, молиявий ташкилотлар ва уларнинг таркиби, ислом банкинуслигининг ҳусусиятларини ўрганиши, таҳлил қилиши ҳозирда муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки, ушбу тизим мамлакатимиздан олиб борилаётган банк тизимидан тубдан фарқ қиласи. Уни миллий иқтисодиётимизга жорий қилиши учун эса, аввало, бу тизимнинг таркиби, асосий гояси, тамойилларини чуқур англаб олиш лозим бўлади. Шунингдек, ислом иқтисодиёти асослари, ислом молия муассасалари томонидан қўлланиладиган шартнома турлари, ислом молиясининг ривожланган мамлакатлардаги ўзига хос ҳусусиятлари, мезонлари келтирилган.

Abstract. This article covers issues such as the structure of Islamic finance, its legal framework, development and analysis

of the current situation, as well as the foundations of the Islamic economic model and its differences from the traditional economic model. It is well known that interest in Islamic banking in the Islamic financial system is increasing all over the world and that this system is widely used in Muslim countries as well as in other countries of the world. Furthermore, the Islamic financial system is a holistic system in which all financial activities are carried out within the framework of Islamic law, and the main focus in this system is on the fair distribution of both risks and profits among the participants of the business project.

It helps to ensure the circulation of money in the economy, to increase economic activity and to prevent the concentration of large amounts of money in the hands of certain small groups. In the provision of Islamic financial services, the relationship is directed immediately to real economic assets, the sharing of profit and loss between the parties, or the connection to a specific economic result based on trading practices is highlighted. In Islamic financial services, the financier and the recipient of funds become equal and mutually beneficial partners in the success and efficiency of the project. Actions in this regard are being carried out on a large scale in Uzbekistan. Actions in this regard are also being carried out on a large scale in Uzbekistan. Adoption of various decrees and resolutions on Islamic finance in recent years, as well as the work being implemented on the legislation, the projects being conducted in cooperation with the Islamic Development Bank and the organizations within its group, a number of trainings being organized on Islamic finance, the published literature can be shown as a practical confirmation of this. In particular, the study and analysis of the basics of Islamic finance, financial organizations and their structure, the peculiarities of Islamic banking are now gaining importance. Because this system is fundamentally different from the banking system in our country. In order to introduce it to our national economy, first of all, it is necessary to thoroughly understand the structure, main idea and principles of this

system. Additionally, the basics of Islamic economy, types of contracts used by Islamic financial institutions, specific characteristics and criteria of Islamic finance in developed countries are presented.

Калим сўзлар. Ислом молияси, шариат, ислом банклари, шариат кенгаши, ислом молия институти.

Key words. Islamic finance, Sharia, Islamic bank, Sharia Board, Islamic financial institute.

Кириш. Ўзбекистонда жадал равища ижтимоий-иктисодий ислоҳотлар амалга оширилаётган хозирги даврда барча соҳалар қатори молия секторини ҳам ривожлантиришга ва янги манбалар билан бойитишга алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Ана шу мақсадда жаҳонда оммавийлашиб бораётган, айниқса, тарақкий этган Европа мамлакатлари ва АҚШда ҳам фаоллашиб бораётган ислом молиясини мамлакат миллий молия бозорида жорий этишга эътибор берилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, «мамлакатимизда ислом молиявий хизматларини жорий этиш бўйича ҳуқуқий базани яратиш вақт-соати етиб келди»[19]. Шу муносабат билан мамлакатимизда ислом иқтисодиёти ва молиясининг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганиш учун зарурят вужудга келди.

Миллий иқтисодиётнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлашда инвестицияларнинг аҳамияти бекиёс ҳисобланади. Жаҳон иқтисодий форумининг глобал рақобатбардошлик бўйича ҳисботида кўрсатилишича, асосий муаммолардан бири бизнесни инвестиция билан таъминлаш муаммоси хали ҳануз учрамоқда[14]. Шунинг учун айнан Ислом банклари томонидан таклиф килинаётган инвестицияларни жалб

қилиш ва ишлаб чиқариш қувватларини ошириш муҳим аҳамиятга эга.

Ислом молия-банк тизимини татбиқ қилиш масаласи юртимиз тадбиркорлари томонидан узоқ йиллар давомида кутилаётган муҳим масала бўлса-да, аммо шу билан бир қаторда бу соҳани яхши биладиган мутахассислар ҳам, бу соҳада бошланғич зарурӣ билимларга эга бўлган тадбиркорлар ҳам жуда кам. Шу боис мазкур соҳада замонавий билимларни ошириш ва зарур тадқиқотларни бажариш масаланинг долзарблигини белгилаб берувчи омиллардан ҳисобланади. Шунингдек, бу соҳа билан боғлиқ йўналишларда фаолият олиб борувчиларга ва қизиқувчиларга рационал асосда билимлар муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Юқоридаги асослардан ва мулоҳазалардан келиб чиқиб, янги Ўзбекистон шароитида молиявий манбалари ва фаолият йўналишлари ҳамда хизмат турлари жаҳондаги замонавий ижтимоий-иктисодий ва молиявий тараққиётга мувофиқ ривожланган Ислом банкларининг инвестицияларини жалб этишни рағбатлантиришга ва хизматларидан фойдаланиш билан боғлиқ фаолияларни кўллаб-қувватлашга оид муаммоларни ҳал этишга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш зарурлиги келиб чиқмоқда.

Материал ва метод. Ислом молиясининг назарий асослари сифатида Анвал Икбар Қурайшийнинг “Ислом ва фоиз назарияси”[11] ва Доктор Маҳмуд Шайх Аҳмаднинг “Ислом иқтисодиёти”[2] каби фундаментал асарлари ҳизмат қилди.

Ислом молияси амалий ривожланишининг замонавий тарихи 1960 йилларда бошланди. 1963 йилда, Мисрда биринчи ислом банки “Мит

Гамр”, 1975 йилда Суданда биринчи сугурта такофул компанияси, 1978 йилда Люксембургда биринчи исломий инвестицион компания очилди.

Баъзи мутахассисларнинг таъкидлашича, XX асрнинг 40-йилларида хам Ҳиндистон, Покистон ва Бангладеш худудларида ислом тамойиллари асосида фаолият олиб борувчи молиявий компаниялар мавжуд бўлган. 1959 йилда Покистонда компаниялардан бирини ислом банкига айлантириш ғояси хам бўлган, аммо ушбу ғояни амалга оширишнинг уддасидан чиқилмаган.

Бошқа бир Осиё минтақаси – Малайзияда давлат билан шерикликда биринчи ислом банки очилишига асос бўлган “Ҳаж Зиёрати Фонди” ҳам ташкил этилади. Ушбу ташкилот ҳаж амалини бажаришни хоҳлаган мусулмонлардан маблағлар жалб этиб, уларни шариат жиҳатидан жоиз бўлган инструментларга инвестиция қилиш билан шуғулланган. Ушбу инвестициялардан келган фойда инвесторлар ўртасида тақсимланган ва шу орқали сафар учун маблағлар йиғилиб борган.

1970 йилларда ислом молия ташкилотлари ривожланишда давом этди. 1973 йилда Филиппин Республикасида шариат қоидалари асосида иш юритувчи “Амана” банки ташкил этилди. Шу йилнинг ўзида Ислом Ҳамкорлик Ташкилоти ислом банки кўринишида биринchi ҳалқаро ислом молиявий ташкилотига асос солишга қарор қилди ва ушбу қарор 1975 йилда Жиддада (Саудия Арабистони) амалга оширилди. Ушбу ҳалқаро ташкилот “Ислом Тараққиёт Банки” номини олди. Унинг мақсади – шариат қоидаларига асосланган ҳолда Ислом Ҳамкорлик Ташкилоти мамлакатларида иқтисодий ва ижтимоий лойиҳаларни ривожлантиришга ёрдам бериш эди.

1970 йилда БАА да биринчи хусусий ислом банки ташкил этилди (Дубай ислом банки). Мисрда ислом банк иши 1977 йилга келибгина, “Файсал” банки фаол иш юрита бошлиши билан, яна қайта тикланди. Ушбу даврда Қувайтда хам давлат маблағлари қўшилган биринчи ислом молия ташкилоти очилди (Қувайт Молия Уйи). Ислом банк ишини тартибга солувчи биринчи хуқуқий хужжат 1983 йилда Малайзияда ишлаб чиқилди, 1984 йилда Такофул сугуртаси тўғрисидаги қарор қабул қилинди. Шундай қилиб, Малайзия икки босқичли молиявий тизимга эга бўлган биринчи давлатга айланди. Ушбу тизим бошида Малайзия Марказий Банки иккала тизимни ҳам, яъни анъанавий ва ислом молия тизимларини бошқариб турар эди [5, 15]. Баъзи мамлакатлар, хусусан Эрон, Судан ва Покистонда фақатгина ислом молия ташкилотларининг ишлаши йўлга қўйилди [16, 18].

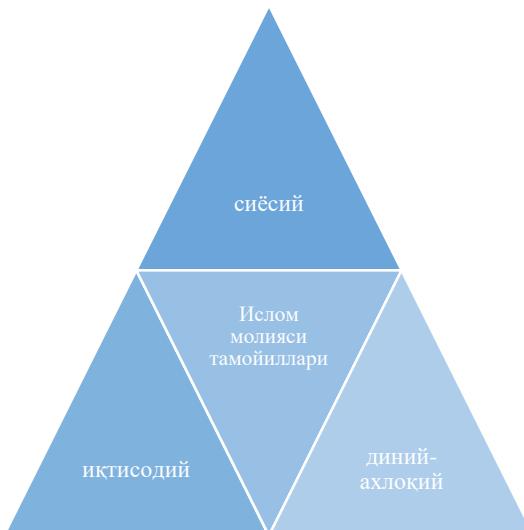
Мақолада ислом иқтисодиёти асослари, унинг ривожланиш турли босқичлари бир неча назарий ва эмпирик методларга таянган ҳолда ёритиб берилган. Хусусан, ислом иқтисодиёти ва молиясига оид асосий тушунчаларни тавсифлашда аксиоматик, абстраклаштириш, умумлаштириш каби илмий тадқиқот методларидан фойдаланилган. Шу билан бирга, ислом иқтисодиётининг ўзига хослиги ва ислом банкларининг фаолияти билан боғлиқ амалий жиҳатларни очиб беришда таҳлил, синтез, индукция, дедукция, аниқлаштириш, таърифлаш, қиёслаш, каби эмпирик методлар кўлланилган.

Натижалар. “Ислом молияси” ислом шариати қоидаларига асосланган тамойиллар ва молиявий фаолиятга биноан иш юритувчи бир тизим бўлиб, у бугунги кунда энг долзарб масалалардан

бири ҳисобланади.

Ислом молиясини геометрик жиҳатдан учбурчак шаклида тасаввур

қилиш мумкин. Унинг томонлари – сиёсий, иқтисодий ва диний-аҳлоқий аҳкомларни қамраб олади (1-расм).

1-расм. Ислом молияси учбурчаги [9]

Сўнгги пайтларда баъзи мутахассислар томонидан ҳаттоқи “исломий муқобил вариант” атамаси шаклланганини кўришимиз мумкин[7]. Унга қўра, ислом молия тизими – мусулмонларнинг жаҳон тараққиётида ўзларининг ислом тамойилларига асосланган самарали бир модел тақдим қилишга бўлган интилишларини ифодалайди. Шунингдек, ислом иқтисодиётiga “капитал самарадорлиги” номли янги атама кириб келди. Ушбу атама капиталистик моделда мавжуд бўлган “пул нархи” атамасининг ўрнини эгаллади [4]. Капитал самарадорлиги иқтисодий кўрсаткичининг пул ресурслари ишлатилишининг фойдалилиги ва тўғрилигини баҳолаши, инвестициялар кўпроқ ресурслар рационал фойдаланилган лойиха ва соҳаларни ўзига тортишидан келиб чиқсан ҳолда бўлади. Шу сабабдан ҳам унга янада адекват иқтисодий кўрсаткич сифатида қаралади.

Ислом молия институтлари молия бозорларида пул маблағлари донори (берувчи) ва қабул қилувчиси ўртасида воситачи ролини ўйнайди. Яъни, ислом

банклари пул маблағларини чакана ёки корпоратив инвесторлардан жалб қилиб, йигилган суммани яхши самарадорликка эга бўлган ва шариат жоиз деб топган

войиха эгалари, тадбиркор ёки корпорацияларга йўналтиради. Лойиҳалардан келган фойда инвестор ва пул маблағларини қабул қилувчи ўртасида келишилган нисбатда тақсимланади. Лекин шахсий меҳнат, билим, вақт ёки саъи-харакатлар тикилмаган ҳар қандай фаолиятдан келган фойда тақсимотга киритilmайдi.

Ислом банклари томонидан ундириладиган комиссия маблағлари мижозга кўрсатилган хизмат харажатлари билан изоҳланади. Дарҳақиқат, улар нодавлат нотижорат ташкилотлари сифатида фаолият юритиб, инвестициялар бўйича киритилган комиссияни оқлайдилар.

Ислом молияси асосларига риоя қилувчи банк ҳам худди анъанавий банк сингари пул маблағларини корпоратив ва индивидуал мижозлардан жалб қиласи ва тўплайди. Мижозлар молиявий институтга ўз пулларини турли лойиҳаларга кирита

олиш ваколатини берадилар. Чунки банк ҳодимларининг малакаси ва професионаллик даражаси рентабеллик ва самарадорлиги юқори бўлган лойиҳаларни яхшироқ аниқлашда ёрдам беради.

Молиявий ташкилот ва инвесторлар ўртасида фойда тақсимоти механизми ва тақсимлаш нисбатини ўз ичига олган инвестиция шартномаси тузилади ва имзоланади. Ушбу шартномада, шунингдек, зарар кўрилиши мумкин бўлган ҳолатлар ҳам ёритилган бўлади.

Шундай қилиб, ислом банки ўзига ҳос комиссion агент ролини ўйнаган ҳолда молиявий воситачилик вазифасини амалга оширмайди. Ҳақиқатан ислом банки фақатгина муваффақиятли бажарилган операциялардан даромад олади. Банк капитали эса, агар у ўз маблағларидан молиялаштиришда қисман иштирок этмаса, ҳеч қандай рискка эга бўлмайди.

Табиий шароитда банкнинг пул кўринишидаги йўқотишлари йўқотилган фойда ва имконият харажатлари миқдори билан боғланади. Бунда банк инвесторлар олдида ҳеч қандай мажбуриятга эга эмас ҳисобланади [3].

Анъанавий иқтисодиётда кредит фоизларининг катта-кичиклиги эмиссион банк томонидан белгиланган дисконт ставкасига боғлиқ бўлиб, реал секторни ривожлантириш шартларини белгилайди. Ислом молия тизимида депозитлар бўйича даромад омонатчиларнинг капитали қўйилган компаниялар акцияларининг рентабеллигига боғлиқ бўлади [4].

Ислом модели асосида молиялаштириш реал секторнинг банк капитали манфаатлари билан боғлиқлигини чеклаш имкониятини беради. Бу эса уни ўз навбатида кредит фоизига асосланган тизимдан фарқлаб туради. Реал секторда пул маблағлари инвестицион имкониятларга жавоб тариқасида

яратилади, шунинг учун ҳам молиявий секторда даромад ставкасини айнан реал сектор белгилайди. Шундай қилиб, реал иқтисодиёт ривожланиш суръатини банклар эмас, балки ишлаб чиқариш сектори кулагай инвестициявий мухит яратган ҳолда белгилаб беради [17].

Ислом банклари ҳеч қачон аниқ даромад фоизини белгилаб қўймайдилар, ҳамда инвесторларга белгиланган миқдордаги фойдани кафолатламайдилар. Улар шунчаки олдинги маълумотларга асосланган прогнозларни тақдим этган ҳолда мижозларни жалб қила оладилар ҳолос.

Тўлиқ шариат қоидаларига тушувчи “мудораба” (шерикчилик) операцияси кўлланилганда, инвестор банк билан инвестицион шартнома тузади. Унга кўра у ўзининг шериги, яъни банкка ўз маблағларини фойдаланишга ишониб топширади. Ресурслар банкнинг инвестицион лойиҳаларда фойда ва зарар асосидаги шерикчилигидан жалб қилинади. Бинобарин, банкнинг иш ҳақи тўғридан-тўғри ушбу корхонанинг якуний натижасига ва унинг иқтисодий самарадорлигининг тўғри баҳолангандигига боғлиқ бўлади.

Фойда ва зарар тақсимотининг ушбу тамойилини ислом молия ташкилотлари мижозларни молиялаштиришда ҳам ишлатадилар. Бунда ҳал қилувчи омил – қарз олувчининг қарзни қайтариш лаёқати эмас, балки унинг лойиҳасининг ишончлилиги ва даромадлилиги ҳисобланади. Истеъмолчи эҳтиёжларини молиялаштиришда эса ислом банклари бошқа инструмент, яъни “муробаҳа”дан фойдаланадилар. Муробаҳа – товарни сотиб олиб, устига қўшимча нарх қўйган ҳолда мижозга бўлиб тўлашга сотиш фаолиятдир. Шунингдек, бошқа анъанавий инструментларнинг ҳам исломий аналоги мавжуд бўлиб, улар: лизинг – “ижара”,

мехнат шартномаси – “истисно”, акциядорлик сертификатлари – “сукук”дан иборат [10].

Шариат қоидаларига асосан фаолият олиб бориш истагида бўлган молиявий институтлар шариатга мос келаётганигини назорат қилиб турувчи шариат маслаҳатчиларини ёллашлари шарт. Ислом тамойилларига асосланган ташкилотларда шариат кенгашининг мавжуд бўлиш шарти мажбурий ҳисобланади. Одатда шариат назорати таркиби икки қисмдан иборат бўлади: компания штатига кирувчи ички шариат назоратчилари [1]. Улар компания янги маҳсулотларининг шариатга мослигини текширувчи экспертиза олиб борадилар, шунингдек, операциялар бўйича кунлик мониторинг ўтказадилар (бунда уларда вето, яъни, ҳар қандай операция ёки битимни тўхтатиши, хукуқи мавжуд бўлади). Бундай хукуққа ташки шариат маслаҳатчилари ҳам эгадирлар. Ташки шариат маслаҳатчилари – одатда ички шариат назоратчилари ўртасида юзага

келадиган қийин ва ностандарт масалалар, низо ва келишмовчиликларни ҳал қилиш мақсадида ёлланадиган, шариат қонунлари ва ислом иқтисодиёти соҳалари бўйича малакали мутахассислардир [8]. Кўп ҳолларда, ташки шариат маслаҳатчилари молиявий маҳсулотларнинг шариат тамойилларига мувофиқлиги ёки мос келмаслиги тўғрисидаги ички шариат назоратчиларининг хуросаларини тасдиқлаш ёки ностандарт маҳсулотларни кўриб чиқиша алоҳида хулоса ёзиб бериш билан шуғулланадилар.

Ҳозирда Осиё, Шимолий ва Жанубий Америка, Австралия ва Океаниянинг 135 мамлакатида 1500 дан ортиқ ислом молия ташкилотлари фаолият олиб бормоқда. Уларнинг активлари 3,374 трлн АҚШ долларидан ортиқ ҳисобланади [12]. Ўзининг 60 йиллик фаолияти давомида ислом молия ташкилотлари томонидан турли исломий шартнома моделлари синовдан ўтказилди ва фойдаланилмоқда (1-жадвал).

1-жадвал

Асосий ислом молия шартнома моделлари [3]

Муносабатлар тури	Шартнома модели	Турлари	Таъриф
Шерикчилик	Мудораба	-	Коммандит ширкатнинг тахминий аналоги бўлиб, бир томон-капитал, бошқа томон эса-ушбу капитални бошқариш таклифи билан чекланади. Заар фақат капитални берган томонга (раббулмол) тегишли бўлади. Ушбу томоннинг жавобгарлиги у тақдим этган маблаг миқдори билангина чекланади. Раббулмолнинг рухсати билан, бошқарувчи ҳамкор ҳам сармоя киритиши мумкин.
	Мушиорака	-	Шерикчилик фаолиятига оид келишув. Шериклардан бири бошқарув хукуқидан воз кечиши мумкин. Фойда тақсимотидан олдин иш юритувчи шерикка мукофот пули тўланиши мумкин.
	Камайиб борувчи мушорака	-	Шерикчилик фаолиятида шериклардан бири улушни босқичма-босқи сотиб олишини назарда тутувчи битим.
	Агентлик (вакала)	-	Қанчадир ҳақ эвазига иш берувчи номидан иш юритувчи агент ёллаш.
Савдо (Сотиш/сотиб олиш)	Кечиктирилган тўлов асосидаги савдо	Муробаҳа	Ушбу битимда кечикириб тўлаш эвазига товар устига кўшимча нарх кўшишга рухсат этилади. Муробаҳа шарти – сотувчи товар таннахи ва устига кўйилган сумма ҳақидаги маълумотни очиқ айтиши керак. Қайта сотиш таъкидланади.
		Мусовама	Муробаҳадан нарх формуласи билан фарқ килади. Сотувчи устига кўйилган суммани айтишга мажбур эмас.

	Таваррүк (муробаҳанинг акси)	Харидор муробаҳа шартномаси асосида бир вақтнинг ўзида товарни учинчи шахсга спот нарҳда сотади ва спот нарҳ ва кечикирилган тӯлов нархи ўртасидаги фарқни олади.
	Етказиб берии кечикирилган савдо (салам)	Шартнома умумий хусусиятларга эга бўлган товар учун тузилади. Қайта сотиш ҳақида келишиб олишга рухсат берилмайди. Лекин, маҳсулот етказиб берилганидан кейин, сотувчи ва харидор қайта сотиб олиш бўйича алоҳида битим тузиши мумкин. Товар етказиб берилгунгача уни қайта сотиш мумкин эмас. Харидор учинчи шахс билан параллел салам битимини тузиши мумкин. Масъулиятни таъминлаш мақсадида гаровга рухсат берилади.
	Етказиб берии (истижор)	Шартнома етказиб берувчи ва харидор ўртасидаги узлуксиз муносабатларни назарда тутади, бунда етказиб берувчи вақти-вақти билан харидорга маҳсулотни шартномада келишилган нарҳ бўйича етказиб беради.
	Буюртма асосидаги савдо (истисно)	Олдиндан келишилган нарҳ асосида, кейин етказиб бериш шарти билан, харидор учун буюртма асосида маҳсулот яратилиши. Тӯлов бўлиб тӯлашга асосланган бўлиши мумкин. Харидор учинчи шахс билан параллел истисно шартномасини тузиши мумкин. Маҳсулот кейин етказиб берилаётганлиги сабабли нарҳ пастроқ бўлиши келишилиши мумкин.
Ижара	Ижара	Ижара шартномасида ижарачи бирор бир нарсадан фойдаланиш ёки ундан даромад олиш хукукини бирор шахсга беради. Шартномада субаренда шарти киритилган бўлиши мумкин. Ижара битими кейинчалик сотиб олиш ёки ижара муддати якуннида активни ижарачи номига ўтиш шарти асосида бўлиши ҳам мумкин. Ижара тӯловлари бўйича имтиёзлар уларнинг номинал қийматида бўлиши керак.
Қарз	Қарз	Қарзни қайтариш сўров бўйича амалга оширилади. Қарз устига фоиз кўйиш таъкидланади. Қарз берувчига совға беришга рухсат берилган, лекин совға тақдим этишини мажбурий шартга айлантириш таъкидланади.
	Қарзни ўтказиши (ҳавола)	Аксарият олимларнинг фикрига кўра, кредитор қарзни бойроқ инсонга топширилишига эътиroz билдиришга ҳақли эмас.
	Қарзни сотиши (бай-ад-дайн)	Аксарият олимларнинг фикрича, қарзни учинчи шахсга чегирма билан сотиш таъкиланган. Олимларнинг озчилигига кўра, товар кредити (кечикирилган тӯлов билан етказиб бериш) ҳолатларига рухсат берилади. Бундай ҳолатда, чегирма кредит фоизи эмас, балки фойдадан улуш ҳисобланади.
Мукофот ҳақида оммавий ваъда/ Конкурс	Жуала	Ушбу битимга кўра бир томон (жоъил) маълум бир натижага эришган ҳар қандай шахсга мукофот тўлаш мажбуриятини олади.
Молиявий инструментлар	Сукук	Актив билан таъминланган қимматли қофоз. Сукукнинг айланмаси таъминотдаги активлар турларига боғлиқ.

Мутахассисланинг глобал технологияларга капитализмнинг замонавий спекулятив капиталнинг бир зумда ҳаракатланиши, “товар – пул” ва “молия

фикрича, асосланган босқичи - сектори - саноат сектори” алоқаларининг узилиши; хизмат кўрсатиш соҳасининг ишлаб чиқариш секторидан устунлиги; “виртуал” молиявий воситаларнинг тарқалиши (баъзи мамлакатларда ялпи

ички маҳсулотнинг 200-300% ни ташкил килади), меҳнат ресурсларининг эркин миграцияси, жамоавий қарорлар қабул қилиш ва шунга мос равишда масъулиятнинг “хиралариши”, глобал корпорациялар ва сиёсий-иктисодий жиҳатдан қудратли, ўта бой одамларнинг (олигархлар) доминантлик қилиши, турли инструментлар, технологиялар, озиқ-овқат маҳсулотлари, турмуш тарзи, жамғармадан истеъмолга ўтиши каби элементларни ўз ичига қамраб олиб, барча анъанавий қадриятларни “йўқ қилиб юбориши” мумкин[13]. Бу эса инсонларга фақат озиқ-овқат ва молиявий маҳсулотларнинг стандарт тўпламидан фойдаланиш имкониятини қолдиради ҳолос.

Мунозара. Аксарият илғор фикрли ва холис эксперталар, олимлар, иқтисодиёт, сиёсат, ҳуқуқ соҳаси мутахассислари ва давлат арбоблари мавжуд иқтисодий моделнинг заифлиги ва бекарорлигини, моддий ва маънавий бойликлар тақсимотида кўпчиликка нисбатан адолатсиз эканлигини тан оладилар ва ушбу тизимни ўрнини босувчи бошқа тизим топишга ёки ҳеч бўлмагандан ижтимоий ҳимоя механизmlарини амалга ошириш йўлларини ишлаб чиқишига ҳаракат қилмоқдалар[6].

Ислом молиявий тамоилларига асосланган модел ишлаб чиқилиб, таклиф этилган тақдирда ҳам, ушбу модел яратувчилари бевосита “ислом” сўзидан фойдаланишдан қочишига ҳаракат қилишмоқда. Бунинг сабаблардан бири, “исломий” атамаси орқали кўпчилик “фақатгина мусулмонлар учун мўлжалланган” деган тушунчага келади. Бу эса нотўғри. Ислом молиявий ташкилотларининг мижозлари ва ишчилари ҳар қандай диний конфессия вакиллари бўлиши мумкин.

Баъзи давлатлар моҳиятан ислом молия институтлари томонидан синовдан ўтган воситаларга яқин бўлган бизнес маҳсулотларини ишлаб чиқиши ва таклиф қилишни бошладилар. Шундай қилиб, 2015 йил 12 декабрда Сардинияда (Италия) “Ривожланиш тўғрисидаги битим” деб номланган хужжат расман таклиф қилинди[6]. У Сардиниянинг туризм инфратузилмасига (мехмонхоналар, бутик мехмонхоналар - кичик премиум мехмонхоналар қуриш), экологик туризм, дам олиш, спорт, тиббиёт ва соғломлаштириш марказлари, сув ва транспорт инфратузилмасига сармоя киритиш орқали оролнинг туризм секторини ривожлантироқчи бўлган тадбиркорлар учун мўлжалланган эди.

Сардиния хукумати тадбиркорларнинг бизнес лойиҳаларини кўриб чиқади ва лойиҳа маъқулланган ҳолатда, инвестицияларнинг 65 фоизини қайтариб берилмаслик шарти асосида қоплаб беради. Шу билан бирга, маблағлар лойиҳа тасдиқлангандан сўнг, ҳаттоқи маҳсулот реализация қилинмай туриб ҳам аванс сифатида дарҳол ўтказиб берилади. Тадбиркор ўз маблағлари бўлмаган тақдирда ҳам лойиҳа бюджетининг қолган 35 фоизига таяниши мумкин ҳисобланади, бу ҳолда давлатдан қарз олиш имконияти тақдим этилади. Шундай қилиб, тадбиркорлар, шу жумладан чет элликлар ҳам, ўз билимлари, кўникмалари, технологиялари, бизнес алоқаларини лойиҳага киритадилар, Сардиния хукумати эса бунда инвестор сифатида иштирок этади.

Давлат ва хусусий сектор шерикчилиги (PPP, Public Private Partnership)нинг бу тури шариатга тўлиқ мос келадиган ва барча ислом ҳуқуқий мактаблари томонидан эътироф этилган воситалардан бири бўлган “мудараба”га жуда ўхшаб кетади.

Хулоса. Юқоридаги таҳлиллар асосида шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда жаҳоннинг кўплаб мамлакатлари томонидан ислом молия тизими анъанавий иқтисодиёт моделига муносиб алтернатив вариант сифатида баҳоланмоқда. Бунинг сабаби, ислом иқтисодиёти моделидаги мавжуд қатор ижобий тарафлар ва устунликлар, жумладан, ислом иқтисодиётининг реал активларга асосланганлиги, рентабеллик даражасининг юқорилиги, банкротлик рискининг пастлиги, рибодан ҳолилиги, ахлоқий меъёрларга риоя қилиши, ижтимоий қўллаб-куватлашга мойиллигидир.

Ўзбекистонда ислом молияси соҳаси Марказий Осиёдаги қўшни мамлакатларга нисбатан секин ривожланмоқда, ваҳоланки ушбу соҳанинг ривожланишида мамлакатимиз жуда катта салоҳиятга эга ҳисобланади. Буни йирик халқаро молиявий ташкилотлар (Ислом Тараққиёт Банки Гурӯҳи, Халқаро Молия Корпорацияси, Осиё Тараққиёт Банки ва б.) эксперtlари ҳам эътироф этган. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда ислом молия тизимиға бўлган қизиқиш тобора ортиб бормоқда. Давлат томонидан эса ислом молиясини ривожлантириш бўйича қатор чора-тадбирлар кўрила бошлади. Мамлакатда халқаро молия ташкилотлари билан ҳамкорликда ушбу йўналишда баъзи бир ишлар амалга оширилди.

Жумладан, Ислом Тараққиёт Банки (IsDB) ва унинг гурӯҳи таркибига кирувчи ташкилотлар, хусусан Хусусий Тармоқни Ривожлантириш Ислом Корпорацияси (ICD), Халқаро ислом савдо молия

корпорацияси (ITFC) ва Ислом тадқиқотлар ва тренинглар институти (IsDB Institute) мамлакатда ислом молияси ривожланишида ўз ҳиссаларини қўшган ҳолда, ҳозирги кунга қадар 3,3 миллиард АҚШ долларидан зиёд маблағни Исломий молия тамойиллари асосида молиялаштириш мақсадларига йўналтирган. Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнес 81 фоиз бандликни таъминлаш баробарида, сўнгги 10 йил ичida мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) йиллик ўртача 5 фоиздан юқори даражада ўсишига ва Марказий Осиёдаги иқтисодиёти энг тез ривожланаётган мамлакатга айланишига катта ҳисса қўшиб келмоқда. Кичик ва ўрта бизнес вакиллари томонидан Ислом молиясига бўлган эҳтиёжни инобатга олиб, Ўзбекистон 2003 йилда Ислом Тараққиёт Банкига ва 2004 йилда эса Хусусий Тармоқни Ривожлантириш Ислом Корпорациясиға аъзо давлат сифатида қабул қилинди. Ушбу ташкилотлар ва ҳукумат ўртасидаги ўзаро манфаатли муносабатлар Ислом молиясининг Ўзбекистон бозорига кириб келишига замин яратди ва ушбу соҳага биринчи қадамни қўйиб берди.

Хулоса қилиб айтганда, келгусида исломий молия инструментларини жорий этиш анъанавий банк хизматларининг сифатини ҳам оширишга хизмат қиласи. Зоро, ислом молия маҳсулотлари анъанавий банк маҳсулотларига муносиб рақобатчиidir. Бу эса, ўз навбатида мамлакат банк тизими диверсификациясиға туртки бўлади ва молия тизими барқарорлашувини таъминлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Abdullah, Mohammad, Analysing the Role of Shariah Supervisory Boards in Islamic Financial Institutions (February 1, 2012). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2217926> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2217926>

2. Ahmad Shaikh Mahmud. Economics of Islam: a Comparative Study. Lahore, 1947.
3. Alamad, S. (2019). Financial and accounting principles in Islamic finance. Springer International Publishing.
4. Aldarabseh, W. M. (2019) "How popular is Islamic finance in the USA? Findings from Google Trends", International Journal of Finance & Banking Studies (2147-4486), 8(3), pp. 58–65. doi: 10.20525/ijfbs.v8i3.490.
5. Astanakulov, O. (2021). Ислом молияси асослари: тараққиёт босқичлари, истиқболлари. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (5), 8-16.
6. Hajjar, Mohyedine. Ed. 2019. *Islamic Finance in Europe: A Cross Analysis of 10 European Countries*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-04094-9>
7. Hassan, A., andMollah, S. (2018). Islamic Finance: A Global Alternative. In Islamic Finance (pp. 19-30): Springer.
8. Hassan, M.K. and Raza Rabbani, M. (2022), "Sharia governance standards and the role of AAOIFI: a comprehensive literature review and future research agenda", Journal of Islamic Accounting and Business Research, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JIABR-04-2022-0111>
9. Javaid, Omar. 2022. "The Principles of a Circular Economy in the Light of Islamic Values and Beliefs". Journal of Islamic Thought and Civilization 12 (1), 214-30. <https://doi.org/10.32350/jitc.121.12>.
10. Naeem, M. (2019), "Understanding the role of social networking platforms in addressing the challenges of Islamic banks", Journal of Management Development, Vol. 38 No. 8, pp. 664-680. <https://doi.org/10.1108/JMD-04-2019-0107>
11. Qureshi, A. I. (1946). Islam and the Theory of Interest.
12. Refinitiv Islamic Finance Development Report 2021. <https://www.refinitiv.com/en/resources/special-report/islamic-finance-development-report>
13. Shu, C., Hashmi, H.B.A., Xiao, Z. et al. How Do Islamic Values Influence CSR? A Systematic Literature Review of Studies from 1995-2020. J Bus Ethics (2021). <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04964-4>
14. The Global Competitiveness Report 2017-2018. Available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%20%932018.pdf>.
15. Астанакулов, О., & Батирова, Н. (2021). Ислом бухгалтерия ҳисоби модели: ижтимоий ва ахлоқий жиҳатлар. Общество и инновации, 2(12/S), 106-114.
16. Журавлев А.Ю. Ислам и экономика. [http://politeconomy.ng.ru.](http://politeconomy.ng.ru/), <http://forum.aztop.com/index.php?showtopic=25595>
17. Зарипов И.А. Исламские принципы финансирования. Экспертное обсуждение в Ассоциации российских банков. [Электронный ресурс] http://arb.ru/b2b/discussion/islamskie_principsy_finance_nansirovaniya-9834871
18. Зиё, Ш. (2022). Ўзбекистонда ислом молиясининг ривожланиш истиқболлари. Экономика и образование, 23(Maxsus son), 252-258.
19. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>.